

IZPOVEDUJOČA CERKEV, BEKENNENDE KIRCHE

Ko so nacionalsocialisti leta 1933 prevzeli oblast, se je tudi pri Cerkvah Nemčije pojavila nevarnost uistosmerjanja (Gleichschaltung: pojem, ki je nastal kot produkt nacionalnosocialistične terminologije).¹ Med razdrobljeno (razklano) evangeličansko Cerkvijo se je že leta 1932 pojavilo versko gibanje »Nemških kristjanov«.² Gibanje Nemški kristjani (Deutsche Christen) je bilo sestavljeno iz nacionalnosocialističnih cerkvenih članov, ki so ob pomoči Adolfa Hitlerja 23. julija 1933 zmagali na cerkvenih volitvah in tako zasedli večino pomembnih

- 1 Pojem, ki ga je leta 1933 oblikoval in uporabljal minister za pravosodje Franz Gürtner. Kot datum prve uradne uporabe se šteje 31. marec 1933. Na ta dan je začel veljati prvi zakon o uistosmerjanju (Začasni zakon za uistosmerjanje dežel z reichom/državo (Vorläufiges Gesetz zur Gleichschaltung der Länder mit dem Reich), s katerim so nemške dežele izgubile svojo politično samostojnost/suvereniteto. S tem zakonom je postal pojem sinonim za ukrepe nacionalsocialističnega vodstva naperjene proti opoziciji, drugim strankam, društvom ipd. Gleichschaltung (uistosmerjanje) ne zajema samo administrativnih ukrepov, temveč implicira tudi teror, ki je bil s tem povezan. Gleichschaltung (uistosmerjanje) je pojem, ki izhaja iz nacionalsocialistične terminologije. Prim. Schmuhl, Hans-Walter: *Evangelische Kirche und Zweiter Weltkrieg*. V: Hey, Bernd (ur.): *Kirche in der Krieszeit: 1939–1945*. Bielefeld: Luther-Verl., 1. nakl. 2005 (= Beiträge zur westfälischen Kirchengeschichte 28), str. 21.
- 2 Nemški kristjani so bili po »principu vodje« (Führerprinzip) strogo organizirano gibanje, ki je samo sebe poimenovalo za »jurišno enoto Jezusa Kristusa«, tj. SA (Sturm Abteilung) Jesu Christi, hkrati pa so prevzeli ideologijo »pozitivnega krščanstva« (positives Christentum), ki ga je propagiral 24. člen strankarskega programa NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei). Nemški kristjani so zahtevali »rasno čistost« (Rassenreinheit) kot pogoj za cerkveno članstvo in ločitev evangeličanske Cerkve od judovskih korenin.

cerkvenih funkcij.³ Hitler si je hotel z podreditvijo Cerkev zagotoviti politično oblast. Z Rimskokatoliško cerkvijo je sklenil konkordat (20. 7. 1933), ki pa je bil nešteto krat kršen, evangeličansko Cerkev pa je z uistostmerjanjem in ustanovitvijo Nemške evangeličanske cerkve želel kontrolirati in si jo podrediti.⁴ Samo škofje deželnih cerkva Bavarske, Württemberske in Hannovera niso pripadali Nemškim kristjanom.⁵

Po tem ko so Nemški kristjani v največji deželni cerkvi, tj. v staropruski uniji, uvedli tako imenovani arijski paragraf/člen (Arierparagraf) za cerkvene službe,⁶ so duhovniki Eugen Weschke, Herbert Goltzen in Günter Jacob septembra 1933 ustanovili Zvezo duhovnikov v izrednih razmerah (Pfarrernotbund).⁷ Ta Zveza duhovnikov je poklicala vse duhovnike k vstaji oziroma k protestu proti arijskemu

- 3 »Napočil je čas, da evangeličansko ljudstvo v Nemčiji posveti več pozornosti svoji Cerkvi [...] Potrebujemo evangeličansko državno cerkev [Reichskirche] za celotno Nemčijo [...] V letu 1932 bodo volitve za cerkvena telesa [Kirchengemeinderäte], [...] napolnite jo [cerkev] z živim krščanskim duhom prebujene nemške nacije! Vpišite se že zdaj v mestu in na deželi v volilne liste v stotisočem in milijonskem številu.« Klic k volitvam gauleiterja Kube; prim. Gutschera, Herbert in Thierfelder, Jörg: *Brennpunkt der Kirchengeschichte. Ein Arbeitsbuch*. Paderborn: Schöning, 1976, str. 218.
- 4 »Z veroizpovedmi, pa naj bodo to te ali one; to je vse enako [das ist alles gleich]. To nima več nobene prihodnosti. Vsaj ne za Nemce. Fašizem lahko v Božjem imenu ustvari mir s Cerkvijo. Tudi jaz bom to naredil. Zakaj ne? To me ne bo odvrnilo od tega, da krščanstvo v Nemčiji do zadnjega, z vsemi njihovimi koreninami in tkivi iztrebim. Ali si kristjan ali Nемеc. Oboje ne moreš biti.« (Hitler v zasebnem pogovoru leta 1933, prim Gutschera in Thierfelder, str. 217.)
- 5 Obe Cerkvi, tako katoliška kot evangeličanska, sta brez kritike prevzeli od Hitlerja podano alternativo med nacionalsocializmom in (brezbožnim) boljševidizmom.
- 6 V območju nemške evangeličanske Cerkve je kar nekaj deželnih Cerkva, od jeseni 1933 naprej, analogno k državnemu arijskemu členu uvedlo cerkveni arijski člen: kristjani judovskega porekla so bili izključeni iz cerkvenih služb; duhovniki in višji cerkveni uradniki so se morali upokojiti, če so imeli judovske starše ali če je bil vsaj en del starih staršev judovskega porekla. Prim. van Norden, Günther (ur.): *Ausstellung Barmen 1934-1984. Wir verwerfen die falsche Lehre. Arbeits- u. Lesebuch zur Barmer Theologischen Erklärung und zum Kirchenkampf*. Wuppertal: Jugenddienst, 1984, str. 200; Gutschera u. Thierfelder, str. 230.
- 7 Vsak, ki je hotel pristopiti, je moral podpisati izjavo, ki jo je ali iniciiral ali oblikoval Dietrich Bonhoeffer in ki se glasi: »Potrjujem, da je podana kršitev izpovednega stanja z uporabo arijskega paragrafa v prostoru Cerkve Jezusa Kristusa.« (»Ich bezeuge, daß eine Verletzung des Bekenntnisstandes mit der Anwendung des Arierparagrafen im Raum der Kirche Jesu Christi geschaffen ist.«)

členu in k nudenju pomoči žrtvam členu.⁸ Od sredine oktobra naprej je duhovniška zveza že imela trdno organizacijsko strukturo.⁹ Do januarja 1934 se je zvezi pridružilo okrog 7000 duhovnikov, kar je bila približno ena tretjina evangeličanskih duhovnikov v nemškem rajhu/državi. Poleg tega so se v mnogih deželnih cerkvah ustanovljale izpovedne skupnosti (Bekennnismgemeinschaften), ki so skupaj z duhovniško zvezo (Pfarrerbund) sestavljale jedro Izpovedujoče cerkve. Marca leta 1934 je Brat(ov)ski svet rajha (Reichsbruderrat) prevzel koordinacijo in za 29.–31. maja 1934 povabil na prvo barmensko izpovedujočo sinodo, kjer je bila ustanovljena Izpovedujoča cerkev. Izpovedujoča cerkev je samo sebe štela za zakonito evangeličansko Cerkev v Nemčiji, hkrati pa je zavrnila poslušnost nacionalsocialistično orientirani cerkvi rajha (Reichskirche). Teološki temelj ji je postala izjava dogmatika Karla Bartha (1886–1968), ki je zavrgla tako uistosmerjanje (Gleichschaltung) Evangeličanske cerkve nemških kristjanov z nacionalnosocialističnim režimom kakor tudi izkrivljanje krščanskega nauka z narodno-rasno (rasistično) ideologijo nacionalsocializma.¹⁰

Barmenske teze

1. teza

Jezus mu je dejal: »Jaz sem pot, resnica in življenje. Nihče ne pride k Očetu drugače kot po meni.« Jn 14,6.

- 8 Kdor ni arijskega porekla ali kdor je poročen z osebo, ki ni arijskega porekla, ne sme biti poklican kot duhovnik ali uradnik splošne cerkvene uprave. Duhovniki in uradniki arijskega porekla, ki so poročeni z osebo nearijskega porekla, se morajo odpustiti. Kot velja za osebo nearijskega porekla, se določi po predpisih državnih zakonov (Reichsgesetze). Gl. Gutschera in Thierfelder, str. 225.
- 9 Kot je bilo že omenjeno, je Zveza duhovnikov v izrednih razmerah nastala kot reakcija na izvolitev Ludwiga Müllerja za škofa rajha (Reichsbischof, 6. septembra 1933) in s tem kot opozicija proti Nemškim kristjanom, ki so hoteli imeti očiščevo Nemško cerkev brez kristjanov judovskega porekla.
- 10 V bitvu je bil namen nacionalsocializma ustvariti novo religijo. »Izpovedovanje pripadnosti religiji krvi je že včeraj postala čudovita resničnost. Z včerajšnjim dnevom se je boj za nacionalsocializem kot edino vero značilno za vrsto nemškega ljudstva začel kot triumfalen in odločilen začetek. Kdor je podal to prisego Hitlerju, je tej naši vzišeni ideji zaprisežen do smrti. Od tu ni več poti nazaj, ni razmišljanja in nobenih dvomov.« Poročilo o zaprisegi Hitlerju, 1934 prim. Gutschera in Thierfelder, str. 226.

»Resnično, resnično, povem vam: Kdor ne pride v ovčjo stajo skozi vrata, ampak spleza vanjo od drugod, ta je tat in ropar. Jaz sem vrata. Kdor stopi skožme, se bo rešil; hodil bo noter in ven in bo našel pašo.« Jn 10,1. 9.

»Jezus Kristus, kot nam je izpričevan [bezeugt] v *Svetem pismu*, je Božja beseda, ki jo moramo slišati in kateri moramo v življenju in v smrti zaupati in jo ubogati. Zavračamo napačen nauk, kot da lahko in kot da mora Cerkev kot izvir svojega oznanjevanja izven in poleg te ene Besede Boga priznati še druge dogodke in moči, like in resnice kot Razodetje Boga.«

2. teza

Iz njega pa ste vi v Kristusu Jezusu, ki je za nas postal modrost od Boga, pravičnost, posvečenje in odkupitev. 1 Kor 1,30.

»Kot je Jezus Kristus Božje prigovarjanje/tolažba [Zuspruch] odpuščanja vseh naših grehov, tako in z enako resnostjo je tudi mogočna Božja pravica [Anspruch] na naše celotno življenje; po njem postanemo deležni vesele osvoboditve iz brezbožnih vezi tega sveta, k svobodni, hvaležni službi njegovim Stvaritvam.«

»Zavračamo napačen nauk, kot da so območja našega življenja, kjer ne bi pripadali Jezusu Kristusu temveč drugim gospodom, območja, kjer ne bi bili potrebni njegovega opravičenja in posvetitve.«

3. teza

Iz njega dobiva rast celotno telo, združeno in spojeno z njim, ob sodelovanju celotnega veziva, po delovanju, v skladu z mero slehernega dela, tako da omogoča rast telesa in gradi samo sebe v ljubezni. Ef 4,15-16.

»Krščanska Cerkev je skupnost bratov, kjer je Jezus Kristus navzoč kot Gospod in deluje po Svetem Duhu v Besedi in zakramentu. S svojo vero kakor tudi s svojo poslušnostjo, s svojim sporočilom kakor tudi s svojim redom pričuje sredi grešnega sveta, kot cerkev pomiloščenih grešnikov, da je samo njegova lastnina, da živi in da si želi živeti samo od njegove tolažbe in njegovih napotkov v pričakovanju njegovega prihoda.

Zavračamo napačno učenje, kot da sme Cerkev obliko svojega sporočila in svoje ureditve prepustiti svoji mili volji ali menjavi svetovnonazorskih ali političnih prepričanj pravkar vladajočih.«

4. teza

Jezus jih je poklical k sebi in jim rekel: »Veste, da vladarji gospodujejo nad narodi in da jim velikaši vladajo. Med vami pa naj ne bo tako, ampak kdor hoče postati med vami velik, naj bo vaš strežnik.« Mt 20,25-26.

»Različne službe v Cerkvi ne utemeljujejo gospodovanja enega nad drugim, temveč izvajanje službe, ki je zaupana in zapovedana celotni verski skupnosti.

Zavračamo napačno učenje, kot da si Cerkev lahko in kot da si Cerkev sme postaviti oziroma naprtiti vodje [Führer] izven te službe, ki bi imeli vodstvene pravice.«

5. teza

Vse spoštujte, brate ljubite, Boga se bojte, cesarja spoštujte. 1 Pt 2,17.

»Pismo nam reče, da ima država po Božjem redu nalogo/odredbo [Anordnung], da skrbi za red in mir, po meri človeškega dognanja in človeške sposobnosti, v tem še ne odrešenem svetu, v katerem stoji tudi Cerkev, in to z grožnjo [Androhung] in izvajanjem nasilja.

Cerkev s hvaležnostjo in strahospoštovanjem do Boga pripozna dobrobit te odredbe [Anordnung]. Spominja na Božje kraljestvo, na Božjo zapoved in pravičnost in s tem na odgovornost vladajočih in vladanih. Zaupa in je poslušna moči Besede, po kateri Bog nosi vse stvari.

Zavračamo napačen nauk, kot da naj bi in kot da naj bi lahko postala država onstran/izven svojega posebnega poslanstva edini in totalni red človeškega življenja in da bi s tem izpolnila [erfüllen] tudi določilo [Bestimmung] Cerkve. Zavračamo napačen nauk, kot da naj bi in kot da naj bi si lahko Cerkev prisvojila onstran/izven svojega poslanstva državni način delovanja, državne naloge in državne časti ter s tem postala tudi sama organ države.

6. teza

Jezus Kristus reče: »In glejte: jaz sem z vami vse dni do konca sveta.« Mt 28,20.

Božja beseda ni vkljenjena. 2 Tim 2,9.

»Poslanstvo Cerkve, v katerem je utemeljena njena svoboda, je v tem, da namesto Kristusa in tako v službi njegove Besede in dela

[Werk] skozi pridigo in zakrament širi spročilo o svobodni milosti Boga celotnemu ljudstvu. Zavračamo napačen nauk, kot da Cerkev lahko v človeškem samopoveličevanju postavi Besedo in delo Gospoda v službo poljubnih samostojno izbranih želja, namenov in načrtov.«

Pomen tez

Vseh šest tez ima enako sestavo: začnejo se z zasledovanjem kristološkega nastavka z enim ali dvema citatoma iz *Nove zaveze*. Potem sledi odstavek, ki v nekaj stavkih formulira pozitivno izpoved. Na koncu sledi prav tako kratek odstavek, ki imenuje pojmovanja, ki se morajo kot kriv nauk (herezija) zavreči.

Že prva teza formulira nasprotovanje Izpovedujoče cerkve vsaki naravni teologiji ali »teologiji pomišljaja«, ki želi preprečiti izolacijo in zato razodetje Boga vidi v raznolikosti svetovnih kultur in idej. Zaradi nevarnosti prilagajanja teoloških izjav jo je Barth smatral kot neprekinjen razvoj v napačno smer (Fehlentwicklung) od leta 1700 naprej. Sodobna zastopnika sta bila dogmatika Werner Elert in Paul Althaus, še posebej pa je ta teza naperjena prot teologiji Nemških kristjanov, ki so po Barthu »nemško narodnost« zagovarjali kot drugo razodetje.

Druga teza postavi idejo Kristusovega kraljestva v nasprotje z naukom o dveh državah/kraljestvih (Zwei-Reiche-Lehre) in metafizično, ki državo razume kot »dober Božji red« in se tako poda v nevarnost, da jo obožuje. Tako nastane »dvojna morala«, kjer imata država in poklicno življenje samostojno/lastno zakonitost, medtem ko velja etika *Pridige na gori* razen za »službe« (Amt) in »vlade« (Regiment) samo prepričanju in drži posameznika. Proti taki delitvi evangelija in zakona poudarja druga teza krščansko odgovornost za svet.

Tretja teza formulira popolnoma novo evangeličansko razumevanje Cerkve, po katerem Cerkev tudi »oblike svoje ureditve« ne more »prepuštili svoji mili volji ali menjavi svetovnonazorskih ali političnih prepričanj pravkar vladajočih«. S tem se premostijo prejšnje pozicije, po katerih cerkveno pravo sploh ne obstaja in je torej pravna ureditev Cerkve vedno zadeva države. V 4. tezi pride do izraza specifično evan-

geličansko razumevanje službe. Načelo, da različne službe v Cerkvi ne smejo utemeljevati »gospodovanja enega nad drugim«, je bistveno prispevalo k izoblikovanju cerkvenega upravnega sodstva. Teza 5 ugovarja takratni politiki uistomerjanja (Gleichschaltung) nacionalnosocialistične države in prek tega vsaki totalitarni državi in njenim svetovnonazorskim ambicijam, ki se dotikajo cerkvenega območja in pri tem nastopijo kot konkurenca krščanski izpovedi. Onkraj tega konkretnega povoda vsebuje 6. teza teološko legitimacijo pravice do cerkvene samoodločbe, ki ga garantira tudi državno pravo na ravni ustave.¹¹

Druga izpovedujoča sinoda, ki je potekala 19. in 20. oktobra 1934 v Berlin-Dahlemu, je razglasila tako imenovano cerkveno pravico v stiski (izredno cerkveno pravo, Kirchlichesnotrecht), ki je opravičila zavrnitev poslušnosti evangeličanskih duhovnikov nasproti oblastem. Izpovedujoča Cerkev je ustanovila Bratski svet (Bruderrat), ki je skupaj s škofi Hannovera, Württemberške in Bavarske vzpostavila Začasno cerkveno vodstvo nemške evangeličanske Cerkve, ki je delovalo do februarja 1936. Izpovedujoča cerkev se je zavzemala predvsem za ohranitev cerkvenih svoboščin, manj pa za delovanje v vlogi politične opozicije. Toda vsak, ki se je upiral nacionalnosocialističnim totalitarističnim zahtevam, je bil deklariran kot državni sovražnik in je zato je nalletel na različne ovire pri svojem delovanju.¹² Številni duhovniki so dobili opomine, prepovedano jim je bilo javno govoriti, zapustiti so morali svoje cerkvene občine. Znani privrženci Izpovedujoče cerkve, kot Martin Niemöller, deželni škof Württemberške Theophil Wurm, Dietrich Bonhoeffer ter Otto Dibelius, so bili aretirani, poslani v koncentracijska taborišča ali postavljeni v hišni pripor. V koncentracijskih taboriščih je umrlo 17 članov Izpovedujoče cerkve, med njimi tudi dr. Dietrich Bonhoeffer, veliko jih je bilo mobiliziranih in poslanih na fronto, le višji nosilci cerkvenih funkcij so bili v hišnem priporu.¹³

11 Barth, Karl: *Texte zur Barmer Theologischen Erklärung*. Zürich: Theolog. Verl., 1984, str. 9–24.

12 Heussi, Karl: *Kompendium der Kirchengeschichte*. Tübingen: Mohr, 16. nakl., 1981, str. 527.

13 Prim van Norden, Günther: *Widerstand im deutschen Protestantismus 1933–1945*. V: Müller, Klaus-Jürgen (ur.): *Der deutsche Widerstand 1933–1945*. Paderborn-München-Wien-Zürich: Schöningh 1986 (=UTB 1398), str. 128–129.

Zaradi velike priljubljenosti Izpovedujoče cerkve pri vernikih in neuspelega uistosmerjanja (Gleichschaltung) je nacionalnosocialistični režim poskušal doseči nekakšen kompromis med Nemškimi kristjani in Izpovedujočo cerkvijo. Leta 1935 je nacistični režim imenoval Hannsa Kerla za ministra nemškega rajha (Reichsminister) za cerkvene zadeve. Na nakovalu vprašanja o sodelovanju Izpovedujoče cerkve z državnimi institucijami v omejenem obsegu je prišlo v njej do razkola med zagovorniki delnega sodelovanja in radikalnimi nasprotniki. Nasprotniki sodelovanja so 12. marca 1936 izvolili drugo Začasno vodstvo Nemške evangeličanske Cerkve in tako brez kompromisa nadaljevali cerkveni boj (Kirchenkampf). Maja 1936 so na Hitlerja nasloveli tajno *Spomenico* (Denkschrift), ki je presegla cerkvenopolitične teme. *Spomenica* je kritizirala zapiranje duhovnikov Izpovedujoče cerkve, obstoj koncentracijskih taborišč in teror Gestapa, hkrati pa je zavrgla svetovni nazor nacionalsocialistov in državni antisemitizem.¹⁴ Potem, ko je bila *Spomenica* objavljena v tujini, se je v Nemčiji 30. Avgusta 1936 tudi drugo Začasno vodstvo Nemške evangeličanske Cerkve v obliki objave s prižnice (Kanzelverkündigung) izpovedalo za njo. Kot posledica te izpovedi je sledil val aretacij o obtožbo, da gre za izdajo domovine. Samo leta 1937 je bilo pred sodišče postavljenih skoraj 800 duhovnikov in cerkvenih pravnikov Izpovedujoče cerkve.

V Berlinu je duhovnik Heinrich Grüber leta 1938 ustanovil Pisarno Grüber, ki je pomagala evangeličanskim kristjanom judovskega rodu pri njihovi izolaciji in preganjanju ter tako stoterim omogočila, da so lahko zapustili deželo. Po aretaciji Grüberja je bilo delo pretrgano. Morjenje Judov je staropruska Izpovedujoča sinoda leta 1943 sicer obsodila, vendar pa do bolj množičnih protestov kljub temu ni prišlo.¹⁵ Tudi protestna pisma škofa Wurma, naslovljena na ministra dr. Lammersa, niso izboljšala položaja judovskega prebivalstva Nemčije.¹⁶ Večinsko molčanje evangeličanske Cerkve glede nacionalsocial-

14 Van Norden, *Widerstand* str. 118–119.

15 Van Norden, *Widerstand* str. 125.

16 »Nicht aus irgendwelchen philosemitischen Neigungen, sondern lediglich aus religiösen und ethischen Empfinden heraus muß ich in Übereinstimmung mit dem Urteil aller positiv christlichen Volkskreise in Deutschland erklären, daß wir

ŠTUDIJSKI VEČERI

sitičnega genocida je bil po koncu druge svetovne vojne eden izmed vzrokov, da je Svet evangeličanske Cerkve v Nemčiji na zasedanju 18. in 19. oktobra 1945 izdal tako imenovano *Stuttgartsko izpoved krivde* (*Stuttgarter Schuldenbekenntniss*) in v njej je priznal ter obžaloval svojo sokrivdo ob nacističnih zločinih.

Christen diese Vernichtungspolitik gegen das Judentum als ein schweres und für das deutsche Volk verhängnisvolles Unrecht empfinden.« Apel škofa Wurma je jasen, vendar ga nacionalsocialisti niso upoštevali. Glej, Van Norden, *Widerstand* str. 126.